

Исаков К.А.

СУФИЗМДЕГИ ИСКУССТВОНУН ТАБИЯТЫ

Исаков К.А.

ПРИРОДА ИСКУССТВА В СУФИЗМЕ

К.А. Isakov

NATURE OF ART IN SUFISM

УДК: 685:4.37/58

Макалада суфизмдеги искусство табиятынын философиялык парадигмаларынын мүнөзү каралган.

Негизги сөздөр: искусство, экстаз, гедонизм, катарсис, дисгармония, эмоция.

В этой статье рассматривается характер философии природы искусства суфизма.

Ключевые слова: искусство, экстаз, гедонизм, катарсис, дисгармония, эмоция.

The article examined the character of philosopheme paradigm of the nature of art in Sufism.

Key words: art, ecstasy, hedonism, catharis, disharmony, emotion.

Суфизмдин эстетикалык концепциясында искусствонун түрлөрүнүн ичинен музыка өзгөчө орунда турган. Музыканын маңызын түшүнүүдө, ага баа берүүдө суфизм идеясы ислам идеологиясына карама-каршы мааниде болгон. Ислам, баарыбызга белгилүү болгондой эч кандай музыканы жактырбайт, Кудайга сыйынууда аны колдонуу таптакыр мүмкүн эмес. Мына ушундан улам, суфизм эстетикасы адегенде музыкадан баш тарткан, алар музыкага акырындап баа берип, аз-аздан колдоно башташкан. Суфийлердин пикири боюнча музыка Таза дүйнөгө, башкача айтканда, Кудайдын дүйнөсүнө тиешелүү, ал Кудайдын рухунун гармониясы, ошондуктан музыка Кудайды түшүнүүдө адамдарга жардам берет, аларды жаман жолдордон сактайт.

Музыка Жараткандын жан дүйнөсүнүн уландысы болуп эсептелет жана андан дүйнөнүн бардык бөлүгү бийге айланат [1:72]. Мындан «чөйрөнүн гармониясы» жөнүндөгү пифагордук окуунун жана музыканын космостон келгендиги жөнүндөгү неоплатондук окуунун жабырыктары байкалып турат жана алар суфийлердин каалосуна жараша өзгөртүлгөн деп божомолдоого болот.

Ыргактуу жана жанга жагымдуу үндөр аркы дүйнөнүн үндөрүнө окшош, ушул себептүү ал адамдын жүрөгүн кытыгылап, анын каалоосун ойготот. Суфизмде музыка таанып-билүүчү күчкө жана чоң

кубатка ээ, ал Кудай менен жакындашууда, жерден тышкаркы, реалдуу эмес турмушту аңдап-билүүдө гана эмес, адамдын жашоосунун психологиялык жана моралдык-этикалык жактарын таанып-билүүдө да жогоруда аталган эстетикалык-этикалык максаттарына жетет.

Музыканы кабыл алуунун ыкмаларына таянып, суфизм төмөнкү үч жанрды бөлүп көрсөтөт: көңүл ачуучу, гедонисттик жана экстаздык.

Көңүл көтөрүүчү музыка аты айтып тургандай адам үчүн абдан жагымдуу, бирок анда байкалбаган зыян жана жамандык да болушу мүмкүн. Исламдын догмаларына каршы суфизмде мындай музыкага тыюу салынбайт, ал кандайдыр деңгээлде ден-соолукка пайдалуу жана жанга жагымдуу деп эсептелинет. Мындай музыка канаттуулардын сайрашындай, жапжашыл дарактардай жана ачылган гүлдөр сыяктуу жанга жагымдуу, ал адамга рахат жана зор кубаныч тартуулайт, көңүлүн ачат. Көңүл көтөрүүчү музыканын зыяндуулугу – адамдын делебесин козгоп, жүрөгүндө сүйүү ойготуп жиберши мүмкүндүгүндө, суфизмде болсо мындай эркиндикке жол берилбейт.

Гедонисттик музыка деп, суфизм боюнча адамдын жүрөгүн толкута турган ички кубанычы менен байланышкан музыка аталат, адам бул ички музыканын жардамы менен кубанычына кубаныч кошот.

Суфийлердин пикири боюнча музыкалык искусствонун жогорку теги болуп экстаздык мүнөздөгү музыка эсептелет, анын жардамы менен Жаратканга жакындашууга болгон умтулуу күчөйт. Мындай музыка Кудайга болгон сүйүүнү күчөтөт, адамды боорукердикке жана жакшы иштерге чакырат, адамды жамандыктардан, арамдыкка умтулудан, ар түрдүү кызыгуулардан сактап, аны таза кармайт. Муну илимий адабияттарда эстетикалык катарсис деп аташат. Эстетикалык катарсисте биринчи планга искусствонун психотерапиялык эффектиси чыгат. Катарсис, өзүнүн рухун бекемдөөнүн, адамдын тынчсыздануу, кыжалатчылыктан жана терс

эмоциялардан кутулуунун ыкмасы катары суфий маданиятынын манилүү элементи болуп келген жана азыр деле ошондой. Ага далил катары, Европада «бийчи дербиштер» ордени деп аталган Мевляна суфий орденин айтса болот. Мевляна (Мауляна) деген ат суфийлик акын Жалал-ад-дин Румини «биздин төрө» – «Мевляна» деп атагандан чыгат. Европалык аталышы болсо, суфийлик бул ордендин өкүлдөрү музыкалык аспаптардын коштоосу астында (экстаздык мүнөздөгү музыканын) ар түрдүү дене кыймылдарын, анын ичинде оң бутунун тегерегинде айланууну камтыган зикр ритуалын аткарууга байланыштуу [4:82,83].

Орто кылымдарда Чыгышта суфизм музыкалык искусство идеяларды чагылдыруунун каражаты болгон бирден-бир диний агым катары жашаган. Суфийлер турмушта болуп жаткан айрым окуяларга нааразы болуу менен музыкадан өздөрүнүн жан дүйнөсүнө жаккан жана керектөөсүн канааттандырган рахатты алышкан. Чындык дүйнөнү акыл-эс менен тааный албоо жана аё-сезим менен бытиенин ортосундагы ажырым суфийлерди башка дүйнөдөн гармония издөөгө аргасыз кылган.

Суфий музыкадан дисгармонияны таба алган эмес, ошондуктан ал музыканы Кудай менен байланыштырууга тийиш болгон. Музыканын жардамы менен гана «азап чегүү», «кайгы», «коркунуч», «сүйүү», «кубаныч» сыяктуу категориялар эстетикалык формага жана мазмунга ээ боло алган. Суфизм музыканын аткарылыш процессине да өзгөчө маани берген, мында төмөнкү үч шартты эске алуу зарыл: убакыт, жай жана угуучулар. Музыканттар жана угуучулар бул «үчилтикти» сактаганда гана музыка эмоционалдык мааниге, көркөм эффектке ээ болот, болбосо ал пайдасыз жумушка, ал тургай зыяндуу нерсеге да айланат. Музыкалык маанай – адамды музыканы угууга жана кабыл алууга психологиялык даярдоо. Жогоруда аталган «үчилтиктин» жай деп аталган шартын карап көрөлү, жол жүрүүдө, кайгылуу жагдайда же жагымсыз шартта көңүлү чөгүңкү адамдын ырдабай эле койгону дурус. Ыр, музыка учурунда дин ишмери же эч нерсени кыртышы сүйбөгөн, музыканы жактырбаган да, түшүнбөгөн да адам болсо дагы эч кандай музыканын кереги жок.

Суфизм эстетикасы аткаруучунун сырткы келбетине, үнүнө да өзгөчө талаптарды коёт. Ыр окуучунун, ырчынын жана бийчинин өңү-түсү татынакай, үнү жагымдуу жана жарашыктуу кийинген болууга тийиш, бул сапаттар угуучу менен көрүүчүнүн көңүлүн көтөрөт, алар алуучу рахатты ашырат.

Суфизм музыканы катарсиске жетишүүнүн, бул жалган дүйнөдөн Аллага жетүү жолундагы «тазалануу» каражаты катары кеңири колдонгон. Жай, салабаттуу, кээде мундуу ыргак түбөлүктүүлүктү сезүүгө өбөлгө түзөт, суфийлердин кабыл алуусун жана көңүл-маанайын реалдуулуктан ирреалдуулукка которот. Кыйналуу жана азап чегүү аркылуу суфийге жарык жол ачылат, анын көңүлүнүн көтө-

рүлүшү, жан дүйнөсүнүн тазарышы, гармониясы жана ар кандай ак ниет иштерге барууга даярдыгы музыка менен байланышкан.

Поэзиянын табиятын түшүнүүдө суфизмдин эстетикасы Платондун жана неоплатончулардын идеяларына бир топ жакын. Неоплатончулар да, суфийлер да искусствонун жардамы менен өздөрүн өнүктүрүүгө аракет жасоо менен эстетиканын туура жоболорун таба албай мистицизмге багыт алып кетишкен, ошондуктан да суфизм поэзиясы макул болуунун, Кудайга таазим этүүнүн, бул дүйнөнүн жыргалчылыгынан баш тартуунун мотивдери менен айкалышкан. Поэзия философияны түшүнүүнүн жана аркы дүйнөнүн ортолук звеносу катары кызмат кылган.

Суфизм боюнча, бүткүл жашоо – азап чегүү, мына ошондуктан адамдын жакшы жашоого умтулуусу азап чегүүгө айланат. Суфий эстетикасында азап чегүү интеллектуалдык жана сезимдик маанайлардан тышкары сүйүүнү да өз ичине камтыйт. Кудайды сүйүүдөн улам адам өзүнөн да бул дүйнөнүн жыргалынан да баш тартат. Акындар алар үчүн кудай бытиесине кире ала турган адам, ал жогорку деңгээлдеги акылга, Кудай берген шык, жөндөмгө ээ болгон инсан. Суфийлер поэзия аркылуу баарына белгилүүнү сырдуулукка, ачык нерсени жашыруун нерсеге айландырышкан [7:44].

Суфизм эстетикасы поэзиядан өздөрүнүн идеялына жараша форманы жана мазмунду так ажыратышкан. Поэтикалык чыгарма эмоционалдуу жана кабыл алууга жеңил болууга тийиш. Ырдын мазмуну – бул баарынан мурда жараткандын рухтук күчүнүн ачыкка чыгышы, адам бул рух менен биригип тазаланат. Чыгарманын формасы – абсолюттук бытиенин материалдык дүйнөнүн предмети түрүндө чагылдырылышы. Суфийлер үчүн поэзия таза, жагымдуу форма жана ыргак, уйкаштыктардын куралышы гана эмес, ал ички дүйнөнүн керектөөсүнүн табигый түрдө ачык билиниши, абсолюттук сулуулук жана кооздукту баамдай билүү, ага жетишүү. Суфийлик ырларды ири араб, перс, түрк жана азербайжан акындары (Аттар, Саади, Руми, Хафиз, Ниязи, Джами, Насими) жазышкан. Алардын поэзиясы символика менен байланышкан, бул исламдын куугунтуктоосунан чочулабай кескин пикирлерди билдирүүгө мүмкүнчүлүк берген. Суфий ойчулдарынын философиясындагы жана эстетикасындагы символ ислам догматынын тунгуюгунан чыгуунун аракети жана каражаты катары кызмат кылган. Мындай символдор күндөлүк сөздүк кордон (запас), дүйнөнү эң жөнөкөй түшүнүүдөн чыккан. Бул бир тараптан, суфий идеяларынын элдин аң-сезимине сиңишин жеңилдеткен, экинчи жактан, жөнөкөй эле кубулуштардын мистикалык түшүнүгүн күчөткөн. «Сүйүү», «каалоо», «жолугушуу», «жарык», «өбүү», «өбүшүү» сыяктуу сөздөр суфийлердин эстетикалык доктринасында адамдын Кудайга карата мамилесин, урматтап-барктоосун билдирген.

Көркөм концепцияда ак ниеттикте, чынчылдыкты, гармониялуулукту, эмоционалдуулукту, ыргактуулукту жана көркөмдүктү чагылдырган прозага суфизм эстетикасында өз алдынча орун берилип, ал поэзия менен бир катарга коюлган, образдуу түрдө «сөздөгү музыка» деген аталышка ээ болгон. Суфий эстетикасы психологиялык контексттердин жардамы менен угуучуларды кызыктыруунун жана таң калдыруунун, адамдын жан дүйнөсүнө таасир этүүнүн көптөгөн ыкмаларын иштеп чыккан.

Адабияттар:

1. Аль-Фараби. Трактаты о музыке и поэзии. – С. 72–74.
2. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М., 1965. – С. 174
3. Из персидско-таджикской поэзии. Рудаки, Ибн Сина, Насир Хосров и др. – М.: Худ. лит., 1987. – 462 с.
4. Ислам. Кыскача маалыматтама. – Ф.: Кыргызстан, 1990. – 144 б.
5. Курбанмамадов А. Эстетическая доктрина суфизма (опыт критического анализа). – Душанбе, 1987. – С. 23.
6. Лосев А.Ф. История античной эстетики. – М.: 1963. – Т.1. – С. 109.
7. Рудаки. Стихи. – М., 1963. – С. 44.

Рецензент: д.филос.н., профессор Бекбоев А.А.